

Марта Бјелетић (Београд)

**С.-х. ни пири, ни вири „не расте, не успева“:
формално-семантички паралелизам глаголских гнезда
као пут ка етимологији**

СЛОВЕНСКА ЕТИМОЛОГИЈА ДАНАС

ЗБОРНИК СИМПОЗИЈУМА ОДРЖАНОГ
ОД 5. ДО 10. СЕПТЕМБРА 2006. ГОДИНЕ

БЕОГРАД 2007

ISBN 978-86-7025-451-0, (2007), p. (27–40)

УДК 811.163.4'282

811.163.4'373.6

811.163.4'367.625

Марта Бјелетић (Београд)

**С.-х. ни њири, ни вири „не расте, не успева“:
формално-семантички паралелизам глаголских гнезда
као пут ка етимологији***

Полазећи од израза *ни(њи) њири ни(њи) вири* „не расте, не успева“, у раду се предлаже етимологија глагола *њирињи, њирињи* „расти, напредовати“, који се смешта међу континуанте псл. **perti, pьrǫ*. То се чини на основу формално-семантичке анализе гнезда глагола *-њријењи* и поткрепљује примерима паралелног формално-семантичког развоја континуаната псл. **verti, vьrǫ*, којима припада други глагол из поменутог израза — *вирињи, вирињи* „расти“.

Кључне речи: српско-хрватски језик, дијалекат, глагол, формално-семантички паралелизам лексичких гнезда, етимологија.

У српско-хрватском језику постоји израз *ни њири, ни вири* у значењу „не расте, не успева“. Израз је релативно слабо потврђен, а бележе га РСА и РЈА, углавном на основу истих извора: *ни(њи) вири (ни)њи њири* Дубровник, Оно наше двоје крмади ни вире ни пире, но нешто мршави, те немам их рашта убијати Херцеговина, Земља од суше испуцала, незрело воће отпада, виногради ни пире ни вире Врчевић (РСА, РЈА s.vv. *вирињи*), Остало му је једно чаме ... које ни пири ни вири, ни расте ни преде Љубиша, Крава му није ни пирила ни вирила Стон (РЈА s.v. *њирињи*).

Од дијалекатских извора, само речник дубровачког говора доноси овај израз, што нам говори да је он још увек присутан у живом говору: *ни њири, ни вири / нињи њири, нињи вири* „каже се за нешто што слабо напредује (најчешће о растињу)“: Пресадићу ово цвијеће, јер овако ни пири, ни вири — Дјеца нити пиру, нити виру! — Ова спарога ни пири ни вири (Бојанић/Тривунац). На основу наведених потврда могао би се оцртати ареал разматраног израза, који би обухватао Дубровник, јужно Приморје, евентуално и херцеговачко залеђе.

* Овај текст је резултат рада на пројекту 148004: „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“, који у целини финансира Министарство науке Републике Србије.

Израз садржи два глагола, *вириџи* и *џириџи*. Ови глаголи су у РСА и РЈА реконструисани углавном на основу поменутог израза, у оквиру којег су једино и потврђени, и то као *вџириџи*, *вџрим* „расти“ (РСА, РЈА s.vv.) и *џириџи*, *џирџим* „расти, напредовати“ (РЈА s.v.). За глагол *џириџи* истиче се да се јавља још само код Стулића, у значењу „crescere“, и констатује се да му је „постање тамно“ (РЈА l.c.).

И док глагол *џириџи* до сада није привукао пажњу етимолога, дотле је за глагол *вџириџи* понуђено етимолошко тумачење. То је, пре свега, било могуће зато што *вџириџи* није тако усамљено као *џириџи*, тј. оно има ширу лексичку породицу у коју спадају следећи облици: *вџираџи* „расти, напредовати, успевати, бујати“: Непосредно ђубрење ... је врло хрђаво за репу, јер трава онда брзо вира — Не вирам ка други људи. Вршњаци смо, а, ето, ја остадо’ ка’ петлић — Што су ти крцави пилићи, моји баш вирају? Парафин, Све што ради, вира му Левач (РСА)¹, *вирџем* „добро напредовати, расти, развијати се (о детету)“: Убаво га дете чува, ал оно па такој срсаво, ич ву не вирае, „успевати, бујати (о биљкама, усевима)“: Компири не мож да вираев у онуј њиву Јабланица (Жугић), „напредовати“: Чувам га, од све га браним, ама не помага: не вираје па тој ти је Лесковац (Митровић), *вирџе* 3. sg. „успевати, напредовати, развијати се (о биљу)“: Овој ми цвеће не вираје, мора га пресади́м Каменица код Ниша (Јовановић В.), Пирот (Живковић), Власотинце (грађа РСА), *вирџе* „расти, живети, постојати, развијати се, напредовати“: Момчету мати дооди, | Студену воду доноси, | Те му коренџ пољева, | Те му коренџ вирае Тимок (Динић I), *вџира* „расти снажно, бујати (о растину)“ Црна Река (Марковић I). Исти глагол посведочен је у македонском и бугарском, уп. мак. *вирее* „расти, бујати“, буг. *вирџа* „расти, добро се развијати (о биљкама)“.

Бугарски глагол доводи се у везу са буг. *вџира* „дизати, издизати“, које се сматра сродним са *вра* „гурати“ < **verti* (БЕР 1:151). Черниш овим лексемама прикључује и с.-х. *вџириџи* „расти“, констатујући да је свима њима својствена семантика кретања усмереног увис, из које затим произлази семантика раста. Ауторка при том сматра да сви поменути облици припадају гнезду **ver-* / **vъr-* / **vor-* „гурати, спајати, затварати“ (Черниш 2003:221; прихвата Бјелетић 2006:169).²

¹ Иако облик *вџираџи* има готово истоветно значење као *вџириџи*, аутори РСА не упућују са једног облика на други.

² Сличну семантику развио је и глагол који припада фонетски блиском гнезду **vъrĕti*, а то је облик *навџираџи* „надолазити, нарастати под утицајем врења, бубрити; уопште расти, нарастати [проред М.Б.], надолазити, бујати“: Прешао [бих] погледом плодну долину и видео како све око мене клија и навире (РСА). Овај облик је у ЭССЯ 24:7 смештен s.v. **navirati* I, за разлику од овде наведеног (в. даље) хомоним-

Мак. *вирее* и буг. *вирѣя* упућују на закључак да је првобитни наставак глагола био *-ѣти*. Како је у многим српско-хрватским говорима (не само икавским, већ и у јекавским, али и у добром делу екавских, нпр. у шумадијско-војвођанским и смедеревско-вршачким), *-ѣје-* фонетски дало *-ије-* > *-ѣ-*, и облик *вѣриѣи* се готово сигурно може свести на **virēti*.³ Што се тиче облика *вѣраѣи*, он је вероватно настао секундарно, заменом *-ѣти* са *-ати*.⁴

Што се тиче разлике у акценту између западног *вѣриѣи* и левачког и параћинског *вѣраѣи* с једне, и источносрпског *вѣра(је)*⁵ с друге стране, треба имати у виду чињеницу да у параћинском говору нема инфинитива, те да су, према сазнању Софије Милорадовић, поред у примеру наведеног облика који би требало да звучи *вѣрају*, могући и облици *вѣрау* и *вѣраду*. Што се пак места акцента тиче, С. Милорадовић сматра да су подједнако могуће варијанте *вѣра(ѣи)* и *вѣра(ѣи)*, слично као *чиѣа(ѣи)* и *чиѣа(ѣи)*.

Ако, дакле, разлика у акценту не би представљала проблем, глагол *вѣриѣи* / *вѣраѣи* могли бисмо сместити међу континуанте псл. **verti*, *врѣ*, којима припада разграната породица с.-х. глагола *вријѣ-*

ног *навѣраѣи* „трудити се да се нешто постигне, упињати се“, који је смештен s.v. **navirati* II (ibid. 7–8). О семантичкој контаминацији лексема које припадају гнездима **врѣти* и **verti* детаљније в. Варбот 1995, уп. и Бјелетић 2006а:40–41.

³ Разматрајући паралелизам инфинитивних основа на *-ѣти* и *-ити* на прасловенском плану, Варбот указује на специфичну улогу основа садашњег времена на *-и-* код глагола на *-ѣти*, под чијим утицајем долази до преобразовања инфинитивних основа на *-ѣти* у основе на *-ити* (по моделу *-ити*, *-и-*). Наводећи случајеве таквог паралелизма, нпр. **čevēti* / **čeviti*, **xreštēti* / **xreštiti* (има и **xreštati*, уп. ЭССЯ 8:94), **xъrcati* / **xъrciti*, **xъbēti* и **xъbiti* (има и **xъbati*, уп. id. 155), **xъrēti* и **xъriti* (има и **xъrati*, уп. id. 158), ауторка наглашава да се при њиховој реконструкцији мора узимати у обзир вероватноћа секундарног порекла основа на *-ити* од основа на *-ѣти* (Варбот 1983:74).

⁴ За варијантност *-ѣти* / *-ати* на прасловенском плану уп. нпр. **ględēti* / **ględati* (ЭССЯ 6:122–123), где се облик на *-ати* тумачи као ново образовање настало на бази старијег **ględēti*. Варбот l.c. пак сматра да је било могућно замењивање инфинитивних основа на *-ати* основама на *-ити* под утицајем одговарајућих основа садашњег времена на *-је-* (преко стадијума секундарне *-и-*основе садашњег времена). Стога се поставља питање шта је у нашем случају првобитно: облик на *-ати* или на *-ѣти*?. У старословенском, рецимо, према презенту на *-и-* (прво лице **-јѣ*, друго *-иши*) може стајати инфинитив на *-ати* (*сѣпѣж*, *сѣпиши*, инф. *сѣпати*), *-ѣти* (*вѣждж*, *вѣдиши*, инф. *вѣдѣти*) и, наравно, на *-ити* (*пѣошж*, *пѣошиши*, инф. *пѣосити*). Осим тога јавља се и прелаз *ѣ* > *а* иза *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* и *ј*. У промени једног глагола на *-р-јѣ*, *-р-иши* иза меког *р* < *рј* пренесеног из презентске основе у инфинитивну *-ѣти* је, у једно рано доба, могло дати *-ати*.

⁵ Овај нагласак подудара се са бугарским, и претпоставља првобитно **вѣрѣи* (тип *мѣлѣи*), док би *вѣриѣи* (ако је *-иѣи* од *-ѣти*) било акценатски тип као *вѣдѣи*. Стога би се можда могло претпоставити да је западно *вѣриѣи* накнадно променило акценатски тип ради избегавања хомонимије са *вѣриѣи*.

иши. Скок је у свом речнику врло детаљно обрадио овај глагол, изложивши његове изведенице према апофонским варијантама корена (**vbr-*, **vir-*, **ver-*, **vor-*, **var-*) и побројавши његова основна (и секундарна) значења: „сакривати“, „гурати“, „завлачити“, „затварати / отварати“ итд. (Skok 3:627–628 s.v. *vrijèti se*). Он, наравно, није у ово гнездо уврстио глагол *вѝриѝи* / *вѝраѝи* „расти, напредовати“ (иако му је вероватно био познат израз *ни вири, ни ѝири*), помињући међу изведеницама основе **vir-* само префигиране облике *из̀авираѝи*, *на̀вираѝи*, *ода̀вираѝи*, *ѝревираѝи*, *ра̀звираѝи*, *за̀вираѝи* „главу у што; паочити, бремзати“, *ѝвираѝи се*, *са̀вираѝи се* (Skok l.c.).

А шта је са глаголом *ѝѝриѝи*? Иако на први поглед крајње усамљен, и овај глагол има потпуну семантичку и врло блиску формалну (са наставком *-аѝи*, уп. горе *вѝриѝи* / *вѝраѝи*) паралелу у облику *ѝоѝираѝи* (*се*), *ѝоѝраѝи* (*се*) / *ѝоѝѝраѝи* (*се*), *-ѝм* (*се*) „расти, напредовати“: Оно дијете не поѝѝра, боим се остаће мали — Шта е оно те се онај мали не поѝѝре? Васојевићи (Стијовић). Глагол има и (основно?) значење „кретати се полагаано, мицати се“: Ми се одријесмо радећи, а он не поѝѝра с мљеста — Они се косачи нешто слабо поѝѝрѝ с мљеста *ibid.* (*id.*). Када се овај глагол смести у контекст сродних облика из истог говора, нпр. *заѝѝраѝи*, *-ѝм* „застајати, запињати у грлу (о залогају)“ *ibid.* (*id.*), *наѝѝраѝи* „стискати, притискати, гонити“, *оѝѝраѝи се* „противити се, супротстављати се“, *уѝѝраѝи*, *уѝѝрѝм* „притискати, гурати“ *ibid.* (Боричић), постаје јасно да он припада гнезду глагола *-ѝриѝи* (< псл. **perti*, *рѝрѝ*), уп. као доказ и облике *заѝѝриѝеѝи* (*се*), *заѝѝрѝм* (*се*) „застати, запети у грлу (о залогају)“ *ibid.* (Стијовић), *наѝѝриѝеѝи*, *наѝѝрѝм* „притиснути, навалити“, *оѝѝриѝеѝи се*, *оѝѝрѝм се* „дати отпор, успротивити се, одупрети се, супротставити се“, *уѝѝриѝеѝи*, *уѝѝрѝм* „гурнути, притиснути, навалити, запети“ *ibid.* (Боричић).

Глаголу *-ѝриѝеѝи* Скок је посветио сразмерно мање простора, будући да се његове изведенице образују од свега три апофонске варијанте корена: **per-*, **pir-* и **por-*. Значења која реализује овај глагол су следећа: „дотицати, притискати, стизати“, „отварати / затварати“, „остајати, задржавати се“, „опирати се“, „спречавати“ итд. (Skok 3:42 s.v. *-prijèti*).

Већ се и на основу летимичног поређења с.-х. континуаната псл. глагола **verti*, *врѝрѝ* и **perti*, *рѝрѝ* види да међу њима постоји формални и семантички паралелизам, што потврђује и овде анализиран дијалекатски материјал који Скоку није био на располагању:

зàврѣти / *зàвријети* = *зàйрѣти* / *зàйријети* „напрегнути се, навалити, упрети“⁶, „зауставити, закочити“⁷, „клонути, занемоћи, посустати“⁸ (РСА)

зàвријети, *зàврѣм* „запречити мотком врата са спољне стране (код колибе, стаје)“ Пива (Гаговић)⁹ = *зàйрѣти* / *зàйријети* „причврстити, осигурати, затворити (врата, капију)“ (РСА)¹⁰

завријети „запети, закачити“ Дрвар (Јовичић) = *зàйрѣти* / *зàйријети* „дотаћи, закачити (нечим)“ (РСА)

нàврѣти / *нàвријети* = *нàйрѣти* / *нàйријети* „напрегнути, запети, навалити; упрети, притиснути“ (РСА)¹¹

йодуврѣјет, *й̀врѣм* „подметнути ослонац под нешто, подупрети“¹², „својим телом подупрети (нешто)“¹³, ~ се „свом снагом подупрети (нешто)“ Васојевићи (Стијовић 1990) = *йоду̀врѣјет* „подметнути ослонац под нешто; задржати што својом снагом“ Ускоци (Станић)¹⁴

⁶ Уп. и *зàвријети*, *зàврѣм* „напрегнути снагу, запети у раду“ Пива (Гаговић), Ако не завреш, не мош имати комаг мяса на трпези Ускоци (Станић), Кордун (грађа ЕРСЈ) поред *зàйрѣјет*, *зàйрѣм* „запнути, навалити“ Васојевићи (Боричић).

⁷ Уп. и *зàйрем* „зауставити, задржати, спречити“ Пирот (Живковић), Лесковац (Митровић), *зàйре* 3. sg. „зауставити, уочити“ Тимок (Динић I); и са другим префиксом *сàйрем* / *с̀йрем* „зауставити, уочити“: Сьпри колата Пирот (Живковић), *сàйрем* „зауставити, спречити“: Сапри малко коњи, ће покршим ноге низ овој брдо Лесковац (Митровић), *с̀йрем* „id.“ Јабланица (Жугић), Врање (Златановић), *с̀йре* 3. sg. „уочити“: Узни камен и супри кола Каменица код Ниша (Јовановић В.).

⁸ Уп. и *зàйријет*, *зàйрѣм* „изгубити снагу“ Васојевићи (Боричић), *зàйријети*, *зàйрѣм* „изнемоћи, уморити се“ Ускоци (Станић), *зàйријети*, *зàйрѣм* „посустати“: Она баба запрла, не може да иде Прошћење (Вујичић), *зàйре* 3. sg. „изнемоћи“: Запрли му волови, едва иду Каменица код Ниша (Јовановић В.).

⁹ Уп. из истог извора *йр̀евријети* „id.“: Преври врата од савардака том сворином, да не улегне како живо; такође *зàйријеворијети* „затворити врата повукавши пречагу у дрвену браву“ Ускоци (Станић).

¹⁰ Уп. и *зàйрем* „затворити, закључати“ Лесковац (Митровић).

¹¹ Уп. и *нàвријети* „навалити“ Рожаје (Надџић) поред *нàйријети*, *нàйрѣм* „упрети, навалити“ Ускоци (Станић), *нàйријет се* „напрегнути се“: Нàпри су се што су могли и не могли док дјecu нијесу извели на пут Дубровник (Бојанић/Тривунац), *нàйријет*, *нàйрѣм* „притиснути, навалити“ Васојевићи (Боричић).

¹² У примеру: Подуврите нечим то сијено, да се не преврће.

¹³ У примеру: Подуври ту кацу, да подвучем колац.

¹⁴ Уп. и *йод̀йрем* „подупрети“ Врање (Златановић), Пирот (Живковић), Јабланица (Жугић), Лесковац (Митровић).

зáвор = *зáйор* „дрво којим се осигуравају врата, заворањ“ Ускоци (Станић)¹⁵

зáворница = *зáйорница* „полуга којом се осигуравају врата, засовница, пречага“ Ускоци (Станић)¹⁶

зáвира̑и̑и „запињати из све снаге, напорно радити“¹⁷ Ускоци (Станић) = *зáйира̑и̑и* „радити нешто свом снагом, упирати из све снаге“ (РСА)

завира̑и̑и „качити, запињати“ Дрвар (Јовичић) = *зáйира̑и̑и* „ударати у нешто у пролазу, запињати“ (РСА)

на̀вира̑и̑и „трудити се да се нешто постигне, упињати се“ = *на̀йира̑и̑и* „запињати, напрезати се да се нешто постигне“ (РСА)¹⁸

йодув̑ира̑и̑и, *-р̑ем* „п о д у п и р а т и“ Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990) = *йоду̑ира̑и̑и* „стављати подупираче чему“ Ускоци (Станић)¹⁹.

Поред ових еклатантних примера, запажа се и семантички паралелизам који није увек праћен потпуним формалним паралелизмом, што значи да су идентична (или блиска) значења реализована у облицима образованим од различитих апофонских варијаната глагола *ври̑е̑и̑и* и *-йри̑е̑и̑и*, и/ли са различитим префиксима, уп. нпр. *завори̑и̑и* „тврдоглав“ Дрвар (Јовичић) : *ой̑ори̑и̑и* „id.“ Пирот (Живковић), Каменица код Ниша (Јовановић В.), *завира̑и̑и* „гурати, упирати“ Дрвар (Јовичић) : *уй̑ира̑и̑и*, *уй̑р̑ем* „притискати, гурати“ Васојевићи (Боричић), *на̀вр̑е̑и̑и* / *на̀ври̑е̑и̑и* „запети, закупити“ (РСА) : *са̑йри̑е̑и̑и*, *са̑йр̑ем* „салетети, закупити“: Томо неће да иде, но ја са̑пр̑ла — Нећу одит на пругу, нако ме са̑пр̑у — Ка те са̑пр̑е, мораш му учињет Васојевићи (СТИЈОВИЋ), *йов̑ора* „канап“ Тимок (Динић I) : *йри̑йор* „конопац подешен за препињање или везивање коња“ Ускоци (Станић).

Уочени формално-семантички паралелизам с.-х. континуаната псл. **verti* и **perti*, у ситуацији када се *в̑ири̑и̑и* смешта у породицу глагола *ври̑е̑и̑и*, може послужити као посредан доказ да *йири̑и̑и* припада породици глагола *-йри̑е̑и̑и*.

¹⁵ Уп. и *йри̑јевор* „направа (обично дрвена) за закључавање врата“ Васојевићи (СТИЈОВИЋ), *йрев̑ор̑ач* „дрво којим се затварају (превиру) врата са спољне стране“, *йрев̑ир̑ач* „id.“ Пива (Гаговић).

¹⁶ Уп. и *йр̑ев̑ор̑ница* „дрво којим се затварају (превиру) врата са спољне стране“ Пива (Гаговић), *йри̑јев̑ор̑ница* „дрвена полуга за утврђивање затворених врата“ Васојевићи (СТИЈОВИЋ).

¹⁷ У примеру: Не завири толико, одријећеш се.

¹⁸ Уп. и *на̀йира̑и̑и се* „напрезати се“: Пуно их се напире да у животу постигну више него што могу Дубровник (Бојанић/Тривунац), *на̀йири̑и̑и се* „id.“: Нећу се ја с тобом напират, но ћу те избит Загарач (Ћупићи).

¹⁹ Уп. и *йой̑и̑ира̑и̑и* „подупирати“ Врање (Златановић), Јабланица (Жугић), Потпира кућу озгор Лесковац (Митровић).

Вратимо се сада глаголу *йойѳраѳи* (се), *йойѳрѳм* (се) / *йойѳрѳѳи* (се), *-ѳм* (се) „расти, напредовати“ Васојевићи (Стивић), на основу којег смо и довели *йѳриѳѳи* у везу са **perti*. Његово основно значење је „кретати се, мицати се“²⁰, што показују и потврде из других извора: *йойѳрѳѳи*, *йѳѳрѳм* „кретати, ићи“: Не можемо по вакоме времену данас никуј попирати, „помицати“: Ко је попиро ову кацу? Прошћење (Вујичић), *йѳѳрѳѳи* „померати“ Ускоци (Станић). Ту су и облици изведени од друге апофонске основе: *йойѳѳѳѳѳи* (се), *йойѳѳѳѳѳм* (се) „мрднути, кренути, помаћи се“: Толико сам уморан да не могу попријет ни корака, поред паралелног облика *йѳѳрѳѳи* (се), *йѳѳѳѳѳм* (се) „id.“: Неће ти он ни попрат с прага Васојевићи (Стивић).

Значење „кретати се, померати се“ развило се највероватније из основног „гурати“, будући да и сам глагол *ѳѳраѳѳи* у свом значењском дијапазону садржи семантику кретања, померања, уп. његова основна значења: „потискивати, померати“, „кретати се савлађујући препреке, пробијати се, напредовати“, „жустро, журно се кр е т а т и, хитати, грабити“ (РСА).

Глаголи из разматране породице развили су и значење „(по)дићи, (са)градити“, уп. *йѳѳрѳѳѳи* „дизати, градити, постављати“, *йѳѳѳѳѳѳѳи* „дићи, подићи, саградити“: Попери кућу ево ође Ускоци (Станић). Када се има у виду да у истом говору постоји облик *йѳѳѳѳѳѳѳи* „побости, поставити, подићи; саградити, изградити“: Поперијо чардак насред Сировца, *йѳѳѳѳѳѳѳи се* „поставити се у усправан положај“, постаје јасно да је овде дошло до мешања облика двеју лексичких породица, окупљених око глагола *-ѳѳѳѳѳѳѳи* и *ѳѳѳѳѳѳѳи*, о чему сведоче и варијантни облици првог лица једине глагола *йѳѳѳѳѳѳѳи*: *йѳѳѳѳѳѳѳм* и *йѳѳѳѳѳѳѳѳм*. За глагол *ѳѳѳѳѳѳѳи* карактеристична је семантика подизања, уздизања, уп. *йѳѳѳѳѳѳѳи* „подизати“ Ускоци (Станић), *исѳѳѳѳѳѳѳи* (се) „пружити (се) у висину, уздићи (се), издићи (се)“, *наѳѳѳѳѳѳѳи* (се) „усправити (се), надићи (се), подићи (се)“ (РСА), што нас наводи на закључак да се значење „расти, напредовати“, својствено глаголу *йойѳраѳѳи* (се), *йойѳрѳѳм* (се) / *йойѳрѳѳѳи* (се), *-ѳм* (се), накнадно развило управо под утицајем формално блиског, а етимолошки донекле различитог *йѳѳѳѳѳѳѳи*²¹ < **periti* (о односу **perti* и **periti* детаљније в. Бјелетић 2006:311–313).

²⁰ Боричић, рецимо, наводи само то значење.

²¹ Истовремено су његове изведенице, под утицајем облика из породице глагола *-ѳѳѳѳѳѳѳи*, развиле семантику кретања, уп. следећа значења неких од горепомених глагола: *йѳѳѳѳѳѳѳи* „помицати, померати“, *йѳѳѳѳѳѳѳи* (се) „помаћи (се), померити (се)“ Ускоци (Станић).

Ако се осврнемо на паралелни глагол *вѣраѣти*, подсетићемо се да је и за њега карактеристична семантика кретања усмереног увис, из које легитимно произлази семантика раста, израстања.²²

Међу с.-х. континуантама псл. глагола **verti* и **perti* постоји евидентан паралелизам не само на формално-семантичком, већ и на творбеном плану, што се огледа у одабиру истих творбених средстава којима се оне додатно експресивизују. У питању су префикс *ко-* и деминутивни суфикс *-к-*, помоћу којих су образовани облици *оковирка* 3. sg. „ојачати, опоравити се“ Црна Река (Марковић I) и *око̀д-ѣйркаѣти се* „опоравити се (и од болести и од рђе и сиротиње)“ Бока (Вук); Путник ... пошто се код ватре смлачи, а хљебом и луком завре, мало се окопирка Љубиша; Синцир тешки на долину баци пак се јадан окопирка. Видо, стаде бјежат пољем широкијем НП Вук (RJA). Посебно је значајна чињеница да су оба глагола развила скоро идентично секундарно значење.

Облик *оковирка* има потпуну семантичку паралелу у глаголу *коварнуѣти (се)* „опоравити се, ојачати у физичком смислу (после болести, слабости), отргнути се, отети се; почети брже расти, напредовати“: Жена ми је била тешко болесна, али сад је већ прилично коварнула Ужице, Ишћер’о сам овце у Златибор, много мршаве, али су се брзо коварнуле Златибор, Коварнуло бравче, почело да једе Јадар, Коварнути се значи поправити се од болести, одрасти Ужице, „поправити имовно стање, извући се из имовинских неприлика“ *ibid.* (РСА). Овде свакако треба поменути и придев *кѡваран* „живахан, окретан, чио“: Коваран у Лици се не схваћа у злом смислу. Коваран, „lebendig“, окретан (RJA), Коваран значи млад, кочоперан Дворска, Јадар, Нема јагњету ни два дана, а види како је коварно, тј. живахно, чило Санџак (РСА)²³. У семантичком погледу њему је врло близак рус. дијал. придев *увѣристый* „живахан, спретан

²² Занимљива је чињеница да се у оквиру гнезда **perti* развило и супротно значење, реализовано углавном у девербалима типа *зайорник* „слабо развијен мушкарац“ Ускоци (Станић), *зайорник* „онај који је заостао, примитиван, ограничен у развоју“, „сморен, закржљао човек“: Живије је у јаду и о јаду и осто вљечни запорник Пива (Гаговић), *зайорница* „закржљала женска особа“, *зайорнице* „неразвијено, кржљаво дете“ Ускоци (Станић), *зайорче* „живинче које последње дође на свет, које је закржљало“ Тимок (Динић I). У основи овог значења вероватно лежи такође једно од основних значења глагола *-ѣриѣѣти*, тј. „спречавати“, уп. *зайираѣти* „спречавати кретање (некоме или нечему), задржавати, заустављати; застајати, заустављати се; посустајати, малаксавати“ (РСА), *зайирам* „заустављати, задржавати, спречавати“: Запирају ни воду Пирот (Живковић), *зайѣра* „id.“ Тимок (Динић I), тако да се наведени девербали своде на основно значење „спречен, заустављен у развоју“ > „закржљао, заостао“.

²³ Поменути придев, али у значењу „лукав, подмукао, покварен; који наноси зло, зао“ (који наводи Skok 2:171–172 s.v. *kòvati*) доводи се у везу са глаголом *ковѣ-*

(о детету)“, који Калашников 2000 сврстава у гнездо глагола **verti* (в. Бјелетић 2006:169–170). Ако би се, дакле, пошло од основе **ver-*, чија нулска база **v̥r-* дужењем даје **vir-* (> (*о-ко*)-*вир-(к)а*), а на другој страни *о*-база **vor-* дужењем прелази у **var-* (> (*ко*)-*вар-нуџи*), однос између ова два глагола могао би се подвести под регуларну вокалску алтернацију.

Глагол *окојџркаџи се* аутори РЈА окарактерисали су као облик „тамна постања и значења“ (при чему су, не наводећи Вукову лично јасну дефиницију, понудили и своју: „поначинити се, ојекити се“), уз напомену да „самоме *којџркаџи* нема потврде“. То, међутим, није тачно, будући да је у црногорским говорима овај глагол добро потврђен, уп. *којџркаџи* / *којџркаџи* „помало радити, радуцкати, помало живети, мрдати“: Боље е нешто копиркати но сеђети — Како си? Копиркам, „трудити се да се нешто постигне“: Копирка око оне ђевојке Ускоци (Станић), *којџркаџи се* „покретати се, мрдати“: Копиркам се још помало Загарач (Ћупићи)²⁴. Забележен је и облик са префиксом *из-*: *искојџркаџи се* „подићи се, отргнути се од болести, опоравити се“ ЦГ (РСА).

Поред глагола са деминутивним суфиксом *-к-*, у овим говорима постоји и облик без њега, уп. *којџрнуџи се* „покренути се, мрднути“: Неђу моћ копирнут бес помоћи, *окојџрнуџи се* „оживети, освежити се, поправити се, ојачати, омоћати (обично после какве болести, односно тешких материјалних услова)“: Окопирнуо се по изласку из болнице — Посла им је стриц велике паре из Америке, па су се окопирнули Загарач (Ћупићи). Овамо свакако спадају и облици *којџјернуџи* „крнути набоље, мало се опоравити, живнути, задобити снагу, оснажити се, пооздравити“, *окојџјерџи се* „отргнути (се) од болести, опоравити (се), подићи (се), ојачати, ојекити (се); избавити (се) из немаштине, сиромаштва, стећи веђу имовину; оснажити (се)“, *закојџјерџи се* „*id.*“, *којџјеран* „жив, живахан, крепак, одважан, отресит“, „вредан, радан, трудољубив“ Ускоци (Станић), *окојџјерџи се* „опоравити се, повратити здравље и снагу“ Васојевићи (Боричић), „опоравити се, придићи се, живнути“, *окојџјернуџи се* „*id.*“ *ibid.* (СТИЈОВИЋ), *окојџјерџи се*, *окојџјерџи се* „опоравити се, побољшати се (здравствено,

риџи „чинити коварства, сплеткарити“, уп. *кџвџрник*, *кџвџрно*, *ковџрство*, такође рус. *ковџрний*, за чију етимологију уп. Фасмер 2:270; в. и ЭССЯ 12:8–10 s.vv. **kovari-ti se*), **kovarъ*, **kovarъnъ(jь)* (где ипак није објашњен семантички аспект наведених словенских потврда).

²⁴ Уп. и *којџркаџи*, деминутив од *којџраџи* „гмизати, милети, врвети (обично о црвима)“: Копирка ми нешто глави, *којџркаџи се* „мрдати се, копрцати се, преметати се“ (РСА).

физички); заимати, стећи, повећати добро“ Пива (Гаговић), *окојије-риџи се* „извући се, оснажити се“ Прошћење (Вујичић). Наведене облике требало би тумачити као псеудојекавизме (в. Бјелетић 2006:318), уп. *йір* : *йијер* „гозба, свадба“ (Skok 2:660 s.v. *pīr*¹).

У московском прасловенском речнику васојевићки облик *око-йијерџи се* доводи се у везу са рус. дијал. *окопёриться / окопериться* „постати богатији, имућнији“: По-видимому, окоперился, стал одеваться лучше — Почему такой переворот у человека? А потому что теперь он окоперился: кнут забросил, сумку на портянки изрезал, в богачи полез (СРНГ), па се на основу њих реконструираше псл. дублет **obkopěriti / *obkoperiti*, који се тумачи као спој префикса **ob-*, **ko-* и глагола **periti* (ЭССЯ 27:145). У светлу овде анализираног материјала постаје јасно да је у питању глагол **perti* (детаљније в. Бјелетић 2006:316–318), као и то да није требало реконструисати псл. облик са јатом **obkopěriti*, будући да су с.-х. потврде на основу којих је то учињено — псеудојекавизми.

Значење „кретати се, мрдати“, својствено глаголу *коиур(к)аџи*, додатно потврђује његову везу са горепомињаним *йойириџи*, *йойијеџи* (*се*), али истовремено уводи у разматрање и породицу речи глагола *којораџи*, уп. *којораџи* „мрдати, кретати се“: Једва копорам, стега ме раматиз, не могу на ноге Загарач (Ћупићи), *којораџи* „једва се кретати, сасвим лагано ићи; животарити“ Ускоци (Станић), *којорнуџи* (*се*) „покренути се, мрднути“: Нијесам се копорнула ео седам дана, лежим, не ми-чем се ис кревета — Мало је копорнула откад је додио доктор Загарач (Ћупићи), *којорнуџи* „помаћи се, мрднути, кренути“: Нијесу ни копорнули с мјеста Васојевићи (Стијовић; Боричић), *којорнуџи / којорнуџи* „слабо, немоћно се покренути, коракнути“ Ускоци (Станић)²⁵. Индикативно је да је овај глагол, поред значења „опоравити се“, својственог облику *окојиркаџи*, уп. *којорнуџи* „почети прездрављати, опорављати се после дуже болести“: Мљадосте е ће баба умријет, а она, ево, копорнула Васојевићи (Стијовић), *којорнуџи се* „постати снажан, јачи, имућнији“: Бијо је нешто болесан и са[д] се малко копорно — Зарадијо паре на цади, па се добро копорно Пива (Гаговић) — развио и значење које заправо представља предмет овога рада, а то је „расти“, уп. *којорнуџи* „почети расти после дугог времена“: Оно дијете дуго не расте, а сад је богами копорнуло Васојевићи (Стијовић).

²⁵ Уп. и облик са деминутивним суфиксом *-к-*: *којоркаџи / којоркаџи* Ускоци (Станић), за чије се значење у речнику упућује на *којиркаџи*.

Скок је посветио посебну одредницу глаголу *којораџи*, *којорѣм* „мицати се“²⁶ (15. век, западни крајеви, Марулић, Бараковић, Дубровник), у којој су се нашли и облици *којираџи*, *-ѣм* „врвети“ (Вук), *којириџи* (sic!)²⁷ „копорати“, одатле поствербал *којор*, *-и* f. „мицање“²⁸, *којорнуџи* „макнути се“ (16–19. век, Љубиша), такође и *окојиркаџи се* итд. (Skok 2:149 s.v. *kopòrati*). Скок тумачи овај глагол као ономатогеју, а као доказ за то наводи варирање *о : у* у облицима *којораџи : којираџи*, не помишљајући при том да је овде можда у питању варирање корена **por-* : **pir-* (< **perti*), проширеног префиксом **ko-*. Дакле, облик *којориџи* могао би се објаснити или као деноминал од поствербала *којор*, *-и*, или као каузативни поствербал од **(ko-)perti*, *-pьpь*. С друге стране, облик *којораџи* најпре би могао бити деноминал од непосредочене именице **којора*, о чијем постојању би сведочио средњовековни топоним стсрп. *Копорџи* (14. век) у долини Ибра, име манастира *Којорин*, од надимка **Којора* (RJA)²⁹. У прилог оваквом тумачењу говоре и значења појединих црногорских дијалекатских потврда које припадају породици глагола *којораџи*, уп. *којорѣн* „у п о р а н у раду“³⁰: Он је копоран, створиће нешто, *ирикојораџи* „навалити на кога упорно тражећи нешто“³¹, „свом снагом прионити на какав посао“³², *закојораџи (се)* „затражити; бити у п о р а н у нечему; истрајати на неком послу“, *којораџи* „задиркивати“, „насртати, нападати“: *Копора ми за очи сваки дан да му купим те ово те оно*, „облетати“: *Копора ми око оне ђевојке*,

²⁶ Промена као код васојевићког глагола *иојирѣш*, *иојирѣм* (пored *иојираџи*, *иојирѣм*).

²⁷ У RJA нема оваквог облика, па је могуће да се ради о штампарској грешци у Скоковом речнику. RJA доноси једино облик *којориџи*, *којорим* „копорати“, забележен у 18. веку само код једног дубровачког писца, а од речника само код Стулића, те се реч третира као непоуздана. Скок, међутим, сматра да је ова реч сасвим поуздана, будући да се и у Водицама у Истри говори *којориџи се* (Skok 2:149 s.v. *kopòrati*). У прилог Скоковој тврдњи говори и Сарајлијина потврда *којориџи (се)*, *којорѣм (се)* „копорати“: *Нити збори, нити чим' копори (миче), која се, заједно са истарским обликом, наводи у РСА.*

²⁸ И овај облик има само једну потврду из 18. века, код Каваџина, па је у RJA окарактерисан као нејасан.

²⁹ Детаљније о етимологији поменутих назива в. Радујко 2006:18–20.

³⁰ Уп. *ијорѣн* „одлучан, истрајан, непопустљив“ Васојевићи (Боричић).

³¹ Уп. *сѣриџи* (и *сѣријеџи*), *сѣирѣм* „салетети“: *Шта сте га сапрли толико, он најбоље зна може ли то урадити Прошћење* (Вујичић).

³² Уп. *најрѣџи* / *најријеџи* „усмерити напоре, труд (на нешто), прионити“ (РСА).

„тражити, захтевати“: Нека ми он не копора за оно мое Ускоци (Станић)³³.

Поређењем с.-х. континуаната два псл. глагола сличног гласовног склопа, **verti* и **perti* (које бисмо, по узору на немачки термин *Reimwörter*, могли назвати „римовани глаголи“), дошло се до закључка да међу њима постоји евидентан паралелизам како у погледу семантике, тако и у погледу творбе. Са друге стране, увидом у релевантан словенски материјал изложен у одговарајућим одредницама ЭССЯ, нпр. **naverti* (se) (id. 23:216) : **naperti* (22:210), **navirati* II (24:7) : **napirati* (22:213), **navorъ* (24:39) : **naporъ* (22:225), **obverti* (se) (31:11) : **obperti* (se) (28:185), **obvirati* (se) (31:59) : **obpirati* (se) II (28:197), **obvora* I, II (31:92, 93) : **obpora* (28:260), **obvorъnъ(jъ)* (31:107) : **obporъnъ(jъ)* (28:264) — стиче се утисак да у осталим словенским језицима такав паралелизам не постоји. Ова констатација нужно се мора узети уз резерву, будући да је за коначан суд неопходно детаљно сагледавање ситуације у сваком језику понаособ, на много репрезентативнијем дијалекатском корпусу. Као доказ за то може послужити Махеков речник, где се наводе чешки еквиваленти горепомнутих српских облика *zàvrjēti* : *zàvrjēti* и *zàvor* : *zàvor*: „*mor. za- přit vrata, dveře = z a v ř í t i* [поред М.Б.] a *zahradiť záporou* (= *z á v o g o u*)“ (Machek 495 s.v. *přítí*).

Сматрамо да би шире истраживање сличних („римованих“) облика на компаративном словенском плану дало занимљиве резултате. У најмању руку оно би или потврдило или оповргло исправност методолошког поступка формулисаног у наслову овог прилога, тј. да формално-семантички паралелизам лексичких гнезда може бити један од путоказа у изналажењу етимолошког решења.

Извори и литература

Бјелетић 2006 — М. Бјелетић: *Исковрнути глаголи. Тийови ексиресивних йревербалних форманаџа (на српском и хрватском језичком материјалу)*, Београд.

Бјелетић 2006а — М. Бјелетић: Прилог проучавању псл. **ver-*, *Studia etymologica Brunensia* 3, Praha, 35–45.

Бојанић/Тривунац — М. Бојанић, Р. Тривунац: *Рјечник дубровачког говора*, СДЗБ 49/2002.

³³ Уп. и семантички блиске облике из паралелног гнезда **verti*: *наврјјеџи* „навалити, бити упоран и безобзиран“ Рожаје (Надџић), *йодуврјјеџ*, *-уверџем* „обратити се некоме молећи за нешто (помоћ и сл.)“: *Нужда ме наћерала, па га морам опет подуврјјет, а знам да сам му досадио, ~ се „окомити се на некога“*: *Подуврла ми се она губа, да може, би ми кућу ископао Васојевићи (Стијовић).*

- Боричић** — В. Боричић Тиврански: *Рјечник васојевићког говора*, Београд 2002.
- Варбот 1983** — Ж. Ж. Варбот, Место основ настоящего времени в системе отглагольного словообразования праславянского языка, *Славянское языкознание. IX международный съезд славистов*, Москва, 60–76.
- Варбот 1995** — Ж. Ж. Варбот: Морфо-семантическое поле лексемы в этимологическом словаре и возможности его реконструкции, *Серия литературы и языка* 54/4, Москва, 60–65.
- Вујичић** — М. Вујичић: *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*, Подгорица 1995. (Посебна издања ЦАНУ књ. 29, Одјељење умјетности књ. 6).
- Гаговић** — С. Гаговић: Из лексике Пиве (село Безује), СДЗБ 51/2004, 1–313.
- Динић I** — Ј. Динић: Речник тимочког говора, СДЗБ 34/1988, 7–335.
- Живковић** — Н. Живковић: *Речник љиријског говора*, Пирот 1987.
- Жугић** — Р. Жугић: Речник говора јабланичког краја, СДЗБ 52/2005.
- Златановић** — М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање 1998.
- Јовановић В.** — В. Јовановић: Речник села Каменице код Ниша, СДЗБ 51/2004, 313–688.
- Јовичић** — М. Јовичић: *Крајишки ријечник, особенице уначке (уз стоогодишњицу љрајања имена Дрвара)*, Београд 2003.
- Калашников 2000** — А. А. Калашников: Об этимологии русского диалектного *увёрстный*, ОЛА 1994–1996, Москва, 217–219.
- Марковић I** — М. Марковић: Речник народног говора у Црној Реци, СДЗБ 32/1986, 245–500.
- Митровић** — Б. Митровић: *Речник лесковачког говора*, Лесковац 1984.
- Радујко 2006** — М. Радујко: *Койорин*, Београд.
- Станић** — М. Станић: *Ускочки речник* 1–2, Београд 1990–1991.
- Стијовић** — Р. Стијовић: Из лексике Васојевића, СДЗБ 36/1990, 121–380.
- Ћупићи** — Д. Ћупић, Ж. Ћупић: *Речник говора Загарача*, СДЗБ 44/1997.
- Черниш 2003** — Т. О. Черниш: *Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні*, Київ.

*

Hadžić — I. Hadžić: *Rožajski rječnik (Građa za diferencijalni rječnik narodnog govora rožajskog kraja)*, Rožaje 2003.

Marta Bjeletić (Belgrad)

**Skr. *ni piri, ni viri* „weder wächst, noch gedeiht“:
Formal-semantischer Parallelismus verbaler Wortneste als Leitfaden zur Etymologie**

Zusammenfassung

Die vorliegende Betrachtung geht von der skr. Wendung *ni(ti) piri ni(ti) viri* „weder wächst noch gedeiht“ aus. Daß das nur darin belegte Verb *pīriti, pīrīm* zur Wortsippe von ursl. **perti, pьrǫ* zuzuordnen ist, wird aufgrund einer formal-semantischen Analyse seiner skr. Fortsetzung *-prijeti* und ihrer Ableitungen sowie der parallelen semantischen Entwicklung gezeigt, die sich bei der Familie von *vrijeti* < ursl. **verti, vьrǫ* beobachten läßt, zu der das zweite verbale Glied der Wendung *vīriti, vīrīm* „wachsen, gedeihen“ gehört. Es fällt nämlich auf, daß zwischen den skr. Fortsetzungen der beiden ursl. Verben ein Parallelismus besteht, der sich über das Formal-Semantische auf die morphologische Ebene erstreckt, denn beiderseits griff man zu denselben Wortbildungsmitteln, um die Form ausdrucksstärker zu machen, nämlich zum expressiven Präfix *ko-* und zum Deminutivsuffix *-ka-* in *okòpīrkati se* „sich erholen“ gegenüber *okovirka* (3. Sg.) dass. Die Zuordnung von *okòpīrkati se* und dem zugrundeliegenden Verb *kopirati* „sich bewegen“ zur Sippe von *-prijeti* wirft ein neues Licht auf das gleichbedeutende *kopòrati*. Trotz Skok, dem dieses Verb wegen der Abwechslung von *o* und *i* in *kopirati* als lautmalend gilt, werden die beiden Formen hier als ablautend zu **perti* mit der Vorsilbe *ko-* erklärt.

marta.bjeletic@sanu.ac.yu